

החיים המחושבים

דותן לשם

התוכנית לפרשנות, אוניברסיטת
בר-אילן; מכון ון ליר בירושלים

דיקסיט, אבינש, ובארי ניילבאף, 2006. תורת המשחקים: מבוא לחשיבה אסטרטגית בעסקים, בפוליטיקה, במלחמה ובשאר משחקי החיים, תרגמה מיכל אילן, ידיעות אחרונות, תל-אביב. לויט, סטיבן, וסטיבן דבנר, 2006. פריקונומיקס: לתפוס את העולם בכלכלתו, תרגמה ורדה יערי, כתר, ירושלים.

למחושבים יותר במסגרת אונטולוגיה חדשה. שלושת הספרים מציגים שלושה רכיבי יסוד ברטוריקה המשמשת לביסוסה של האונטולוגיה החדשה ולהפיכתם של החיים למחושבים. מכאן שעל אף השוני ביניהם, כדאי לקרוא אותם במקביל, שכן הם חלק מתופעה רחבה יותר. העולם הוא שטוח טוען שההכרח הקיומי להיות מחושבים הוא תוצר של *ההיסטוריה* האנושית. על פי תורת המשחקים, בני האדם הם יצורים מחושבים *מטבעם*. בפריקונומיקס מופיעה הטענה שאם יש בידינו המידע הרלוונטי וטכנולוגיית החישוב, אפשר לחשב ולחזות תופעות המתרחשות *בחברה*.

ההיסטוריה, הטבע והחברה כולם מגויסים להפיכת החיים למחושבים. האונטולוגיה הכלכלנית החדשה נגזרת מכל אחד מהם בנפרד, אך נשענת על שלושתם יחד. המבנה בן שלוש הרגליים של האונטולוגיה החדשה מסייע להחמצתו של המבט הביקורתי המוטל עליה בנפרד מצד ההיסטוריון, המטפיזיקן וחוקר החברה, מאחר שהיא תישאר תמיד יציבה על שתי רגליה האחרות. כך למשל, כנגד טענת המטפיזיקן שהאדם אינו מחושב מטבעו יתקבל המענה כי איננו עוסקים בשאלות מטפיזיות, אך בעידן הגלובליזציה העכשווי אין לאדם בררה אלא להיות מחושב, ובין אם האדם מחושב מטבעו ובין אם לאו, אנו יודעים להסביר את התופעות החברתיות בהנחה שהוא פועל באופן מחושב. באופן דומה, כנגד טענת ההיסטוריון כי איננו מצויים בפתחו של עידן היסטורי חדש שבו יש הכרח להיות מחושב, יתקבל המענה

פרידמן, תומס, 2006. העולם הוא שטוח: העולם הגלובלי – החיים במציאות חדשה, תרגמה אינגה מיכאלי, אריה ניר, תל-אביב.

מבוא

במוסף "ספרים" של עיתון הארץ שפורסם באוגוסט 2006 הופיעו שלושת הספרים הנסקרים בצמרת רשימת רבי-המכר בקטגוריית ספרי העיון. רבי-מכר בינלאומיים¹ אלה לא נותרו לבדם על המדף. במהלך החודשים האחרונים הצטרפו אליהם לפחות שלושה ספרים העוסקים בתורת הכלכלה והנמנים עם סוגת המדע הפופולרי (popular science).² נראה כי אנו עדים לצמיחתו, כמעט יש מאין, של מדף חדש בארון הספרים של הקורא העברי.

העולם הוא שטוח הוא ספרו האחרון של העיתונאי תומס פרידמן. הספר בוחן כיצד ההתפתחויות בתופעת הגלובליזציה משפיעות על העולם. תורת המשחקים, ספרם של אבינש דיקסיט ובארי ניילבאף, מציג לקהל הרחב את עיקרי התורה ומשמש מעין מבוא לתחום האקדמי המתכנה בשם זה, העוסק בחישובים אסטרטגיים. פריקונומיקס, יצירה משותפת לכלכלן סטיבן לויט ולעיתונאי סטיבן דבנר, מציג את פועלו האקדמי ואת תפיסת עולמו של הראשון, שעיקרם יישום תפיסות העולם השגורות במדע הכלכלה והטכנולוגיות הסטטיסטיות המשרתות אותו בתחומים "לא כלכליים" בעליל. בסקירה זו אעמוד על כמה ממאפייניה של תופעה שהספרים הנסקרים הם רק אחד מגילוייה: הפיכתם של החיים

¹ בשונה מן המצב בישראל, ספרות המדע הפופולרי של תורת הכלכלה היא חלק ממסורת ארוכת שנים בעולם המערבי.

² כלכלה עירומה (וילן 2006), יסודות הכלכלה (סואל 2006) והכלכלן הסמוי (הרפורד 2007).

חלקים. חלקו הראשון, המוקדש להבניית הטיעון בדבר ההכרח ההיסטורי להיות מחושב, נפתח בחלוקת תופעת הגלובליזציה לשלושה עידנים (שם, 16–18). לטענת פרידמן, העידן הראשון של הגלובליזציה החל עם מסעו של קולומבוס לעולם החדש וגילוי כי העולם הוא עגול. עידן זה נמשך עד שנת 1800 לערך. העידן השני נמשך עד שנת 2000, וכיום אנו נמצאים בתחילתו של העידן השלישי. ההבדלים המרכזיים בין העידנים מוצגים בלוח שלהלן.

ספרו של פרידמן מתרכז בשלב המעבר מן העידן השני לעידן השלישי. מעבר זה הוא תוצר של "התלכדות משולשת", בלשונו של פרידמן, בין "יצירתו של מגרש גלובלי שטוח ומבוסס רשת שמאפשר צורות רבות של שיתוף – בידע ומשאבים – בזמן אמת וכלי מגבלות של מיקום גיאוגרפי ומרחק (ובעתיד הלא רחוק גם שפה)" (שם, 163). בין "מערכת מיומנויות ושיטות עסקיות שמיצו עד תום את האפשרויות הגלומות בעולם השטוח" (שם, 165), ובין עלייתם "למגרש של שלושה מיליארד שחקנים נוספים... תושבי סין, הודו, רוסיה, מזרח אירופה, אמריקה הלטינית ומרכז אסיה" (שם, 166).

במילים אחרות, ההתלכדות המשולשת בין טכנולוגיות ייצור ותקשורת לבין טכנולוגיות ניהוליות, שהתפתחו בד בבד עם שינויים

כי מדובר בעניין א־היסטורי: האדם הוא יצור מחושב מטבע בריאתו, ואנו יודעים להסביר תופעות בהיסטוריה האנושית כאשר אנו מניחים פעולה מחושבת של הפרטים.

לאור המבנה המשולש, נדמה שהניסיון לתאר את תופעת החיים המחושבים מחייב להטיל עליה רשת שתקשור יחדיו את שלושת רכיביה – ההיסטורי, הטבעי והחברתי. בחלקה הראשון של סקירה זו אנסה לחלץ מספרו של פרידמן את מאפייני העידן ההיסטורי שאותו הוא מכנה "העולם השטוח", עידן שבו על הפרט להיות מחושב יותר מבעבר. בחלק השני אציג בעזרת תורת המשחקים את השינוי שהתרחש בתיאוריה הכלכלנית מליברליזם קלאסי לליברליזם של בחירה רציונלית. בין מאפייניו של שינוי זה אמנה את המעבר מעיסוק בכלכלה כמרחב נפרד לעיסוק במכלול חיי האדם במרחב הטרוגני, שבו אפשר לתאר את פעולתו לפי הגיון פעולה אחדותי; כן אמנה את המעבר מדיון במנגנון המחירים לדיון בתמריצים. בחלק השלישי אציג בקצרה כיצד טענתם של מחברי פריקונומיקס שתופעות חברתיות ניתנות לחישוב מתגשמת בעולמנו. אסיים בדיון קצר באתגר האתי שמציבה האונטולוגיה הכלכלנית החדשה.

העולם הוא שטוח

ספרו של תומס פרידמן (2006) מחולק לשני

מאפיין/עידן	עידן 1	עידן 2	עידן 3
תקופה	1800–1492	1800–2000	2000 ואילך
סובייקט	מדינת הלאום	תאגידים בינלאומיים	הפרט
הכוח המניע	עוצמה (קיטור למשל)	חומרה	תוכנה
קיטון העולם	מגדול לבינוני	מבינוני לקטן	מקטן לזעיר ולשטוח

המחסור החריף בהם עלול להוביל לטענתו למלחמות, שיביאו להרס העולם השטוח. גם הסיכון השני, הנובע מן ההשפעות החיצוניות, מקורו בכדור הארץ. המערכת האקולוגית מתקשה לתמוך בתנופת הפיתוח של העולם השטוח והיא נתונה לסכנת קריסה בשל הזיהום. על המדינה לפעול בתווך שבין העולם השטוח ל"עולם הטבע", בין "מישור הארץ" ל"כדור הארץ". עליה לנטר את תוצאות הזיהום ולמצוא מקורות אנרגיה חלופיים. במילים אחרות, פרידמן מקצה למדינה את התפקיד של הפחתת תלותו של העולם השטוח בכדור הארץ. את הסיכון השלישי שהמדינה נדרשת להתמודד עמו טומנים בחובם אלה שאינם חלק מן העולם השטוח. מדובר בסיכון הטרור, והטרור הגרעיני במיוחד, המאיים להשמיד את העולם השטוח.

האמנה החברתית נקרעה

בעקבות המהפכה בתהליך הייצור משתנה האופן שבו על השחקנים השונים במגרש הגלובלי החדש לחשב את צעדיהם. בחלקן השני של הספר פרידמן מספק מרשמים לפרט, לתאגיד, לממשלת ארצות הברית, לממשלות של מדינות מתפתחות ולארגוני המגזר השלישי, ומפרט כיצד עליהם להתמודד עם העולם החדש. בעקבות השתטחות העולם, טוען פרידמן, האמנה החברתית הישנה, זו של מדינת הרווחה, חדלה להתקיים: "הבטחת תעסוקה לכל החיים כבר לא נמצאת באחריותם של המדינה או המעסיקים, הימים האלה אינם עוד. האמנה החברתית³ נקרעה כשהעולם

גיאורפוליטיים שהגדילו את היצע העובדים בשלושה מיליארד בני אדם, הביאה לאפשרות של חלוקת עבודה ברמה הגלובלית. הכוחות שהשתחררו בעקבות ההתלכדות המשולשת שינו את פני העולם לבלי הכר – מעגול לשטוח. בעקבות התלכדות זו אפשר לפרק את תהליך הייצור של כל מוצר כמעט ולייצרו בתיאום מלא ובאופן היעיל והזול ביותר. המהפכה אינה טמונה רק ביכולת לייצר מוצרי צריכה ושימוש בכל מקום ברחבי העולם השטוח, אלא באפשרות לספק שירותים מכל מקום בעולם זה. התוצאה היא שלא רק משרות פועלי הטקסטיל נעו מזרחה; גם משרות מוקדני השירות הטלפוני, רואי החשבון והמתכנתים נעות אל מחוץ למדינות המערב.

שלושת הסיכונים המאיימים על העולם השטוח

ספרו של פרידמן מציג שלושה סיכונים המאיימים על קיומו של העולם השטוח. מקורם במה שלא נכלל בו: מחסור במשאבי ייצור, השפעות חיצוניות של תהליכי הייצור והצריכה, והסיכון הנשקף מאנשים ומקבוצות שלא הצליחו להשתלב בעולם השטוח. הסיכון הראשון, *המחסור במשאבים*, אינו כולל מחסור במשאבי אנוש, שהרי הרכיב המרכזי בהשתטחות העולם הוא תוספת של שלושה מיליארד בני אדם להיצע העבודה (שם, 167). תוספת זו מבטיחה שהמחסור האחרון הצפוי בעתיד הנראה לעין הוא במשאבי אנוש. אולם לגידול זה לא התלווה גידול בזמינותם של משאבי הטבע ובעיקר במקורות האנרגיה.

³ בחרתי לתרגם את המונח social contract לאמנה חברתית ולא לחוזה חברתי כפי שמופיע בתרגום העברי של הספר.

אולם פרידמן מתעלם מן העובדה שהאמנה החברתית הישנה אינה מתמצית כל כולה בכך שהמדינה והתאגידים אחראים לסיכונים של חיי הפרטים בעקבות מסירתם לידי מנגנון השוק. זהו רק התיקון האחרון ששולב באמנה החברתית הישנה של מדינת הלאום, הכוללת, עוד לפני ההגנה על החיים מפני השוק, הגנה על האנשים מפני האלימות הגלומה ב"מצב הטבע". כדי להבטיח את ההגנה הזו נמסר לידיה של המדינה המונופול על השימוש באלימות בגבולותיה.

את הסיכון השלישי לעולם השטוח – שימוש באלימות מצד אלה שנותרו מחוצה לו – אי-אפשר להבין במנותק מהפרטת התפקידים שמילאה המדינה בעבר, ובהם המונופול על השימוש באלימות. הסיכון הגלום בעולם השטוח הוא שעם הפרטת תפקידה של המדינה כמנהלת הסיכונים יופרטו גם הגיון הפעולה הריבוני וטכנולוגיות ההרס שפיתחה המדינה, כולל טכנולוגיות ההרג ההמוני.⁵ בעקבות הפרטת הגיון הפעולה הריבוני עלולים הפרטים לקבל אותו על עצמם במלואו, כולל האפשרות לנקוט אלימות להשגת מטרותיהם. הפרטת כל תפקידיה המסורתיים של המדינה כמנהלת הסיכונים, ולא רק אל מול סיכוני השוק כפי שמציע פרידמן, מאפשרת לתאר את

השתטח" (שם, 260). במקום זאת מציע פרידמן "אמנה" חדשה:

האמנה החברתית שעלינו לנסות ולבנות בין הממשלה לעובדים, ובין המעסיקים לעובדים, היא אמנה שבה הממשלה וגם המעסיקים יאמרו, "לא נוכל להבטיח לכם תעסוקה לכל החיים. אבל נוכל להבטיח לכם שגם הממשלה וגם המעסיקים יתמקדו במתן הכלים הדרושים כדי שתהיו כשירים להעסקה לכל החיים". הלך המחשבה בעולם השטוח מבוסס על ההנחה שהאדם הפרטי – או העובד – הוא זה שאחראי יותר מתמיד לקריירה שלו, לסיכונים שהוא נוטל, לביטחון הכלכלי שלו, ותפקידם של המדינה ושל המעסיקים הוא לעזור לעובדים לבנות ולחזק את השרירים הדרושים להם (שם, 261–262).

כפי שמוצג בלוח שלעיל, תהליך השתטחות של העולם הוא תהליך של הפרטה.⁴ בעוד פרידמן מתרכז בהעצמתו של הפרט ובהפיכתו לדמות המרכזית בעולם השטוח, ההפרטה כוללת גם את העברת האחריות והסיכון, הנובעים מהתנהלותם של החיים בשוק, מהמדינה ומהתאגיד אל הפרט.

⁴ פרידמן ער לאתגר שהעולם השטוח מציב לבני האדם. מאז שהחל העולם להשתטח "אף אחד מאתנו כבר לא נח, ואולי גם לעולם לא ינוח" (פרידמן 2006, 50). בעולם זה "אין לאן לברוח ואין איפה להסתתר" (שם, 145). "המסר [שעלינו להעביר לילדינו] הוא אחד ויחיד: עליכם לעבוד ללא ליאות כדי לשדרג את כישוריכם, את מיומנותכם... אל תזניחו את שיעורי הבית... אנשים בסין ובהודו רעבים למשרות שלכם".

⁵ כפי שטענה חנה ארנדט, טעות היא לחשוב שמסירת המונופול על האלימות לידי המדינה משמעה שהצמיחה באמצעי האלימות תהיה פחותה מן הצמיחה היצרנית שתושג בשוק. ארנדט מפנה את תשומת לבנו לעובדה שפצצת האטום חורגת מגבולות הגיון הפעולה הריבוני עד הופעתה (Arendt) (2005).

מצביע על כשליו של הליברליזם הקלאסי בתיאור העולם השטוח ומציג את אי-התאמתו של הגיון הפעולה הנגזר ממנו לשמש בעולם זה. במקומו של הליברליזם הקלאסי מופיעה אונטולוגיה חדשה, שבמרכזה פרט שבחירותיו רציונליות בכל מרחבי חייו. נוסף על הצגת הגיון הפעולה של האונטולוגיה החדשה, הספר תורת המשחקים מצייד את הקורא בכלים שיסייעו לו לפעול בעולם זה. התמססות הגבולות הישנים מאתגרת את כשירותו של הליברליזם הקלאסי, הרואה ביד הנעלמה גורם היכול לנהל את השוק באמצעות מנגנון המחירים. כפי שמציגים זאת מחברי תורת המשחקים:

האמת העצובה [היא] שהישג היד הנעלמה של אדם סמית הוא מוגבל למדי. אין שום הנחה כללית הקובעת שכאשר כל אדם מקדם את האינטרסים שלו, התוצר יהיה הטוב מכל העולמות האפשריים. גם בתחום הכלכלי הצר, קיימים יוצאי דופן חשובים לכלל של היד הנעלמה (דיקסיט וניילבאך 2006, 278).

הגיון הפעולה הנגזר מנוכחותה של היד הנעלמה — קרי קידום האינטרסים האישיים בלי להביא בחשבון את פעולתם של האחרים

אלה הנוקטים אלימות כמי שהוליכו את הגיון ההפרטה עד קצהו. התוספת ששולבה באמנה החברתית לקראת סוף המאה ה-19 — הגנה על החיים מפני סיכוני השוק — ניצבת בבסיס צמיחתה של מדינת הרווחה. הסיכון הטמון בתהליך ההפרטה הוא שביטול התוספת הזו יביא לקריעתה של האמנה החברתית הישנה כולה.⁶ לכאורה, אם תהליך ההפרטה היה כולל מעבר מלא של ניהול החיים לידי כוחות השוק, סיכון זה לא היה נשקף. ברם, מנגנון השוק מעצם הגדרתו אינו יכול לנהל את האלימות, מאחר שנוסף על כך שצמיחתו וקיומו תלויים במסירת המונופול על האלימות לידי המדינה, הגיון הפעולה של השוק מחייב פעולה לא אלימה. על פי הגיון פעולה זה, את המחלוקות יש לפתור ללא אלימות, בעזרת פשרה על מחיר מוסכם ו/או חוזה (Callon 1998).

מכאן שקריעתה של האמנה החברתית הישנה ללא יצירת מנגנון חלופי לניהול האלימות תורמת תרומה מכרעת לכך שסיכון זה יישאר חלק בלתי נפרד מן העולם השטוח.

מליברליזם קלאסי לליברליזם של בחירה רציונלית⁷

הפיכתם של החיים למחושבים יותר כוללת גם שינוי באונטולוגיה הכלכלנית המתארת והמעצבת עולם זה. הספר תורת המשחקים

⁶ התעלמותו של פרידמן מנקודה זו היא אירונית, שהרי התפקיד הראשי שהוא מקצה למדינה — התמודדות עם "מצב הטבע" — הוא אותו תפקיד המוקצה לה באמנה החברתית הישנה.

⁷ בכינוי ליברליזם קלאסי כוונתי לתפיסות הליברליות שפותחו במאות ה-18 וה-19, תפיסות המבקשות לייצר מרחב שוק שיתנהל ללא מעורבותה הישירה של המדינה ושבו הזכויות הטבעיות של הפרט יבואו לידי ביטוי. ליברליזם של בחירה רציונלית הוא כינוי שבו משתמשת ס"מ אמאדי (Amadae 2003) לתיאור התיאוריות שעיקרן מקורן בתאגיד ראנד. תיאוריות אלה פותחו במהלך המלחמה הקרה וניסו לבסס את הדמוקרטיה הקפיטליסטית על תיאוריות של בחירה רציונליות.

בכל מרחב בחייהם – הכלכלי, האינטימי והפוליטי⁹ – לפי אותו הגיון פעולה. על פי התורה, כל אדם מגדיר לעצמו מטרות ופועל באופן מחושב להשגתן. צירופן של הפעולות המחושבות האלה יוצר את מצב העניינים המכונה שיווי משקל. מצב עניינים זה יכול לנוע לאורך הטווח שבין הטוב בכל העולמות לבין מלחמת הכול בכול; ברוב המקרים נמצא את עצמנו במצב מעורב.

ההבדל בין ליברליזם קלאסי לליברליזם של בחירה רציונלית בא לידי ביטוי בהפניית המבט של הכלכלנים ממנגנון המחירים אל התמריצים. שינוי זה נראה בבירור בהבדל שבין הספרים פריקונומיקס ותורת המשחקים לבין ספרו של תומס סואל (2006), יסודות הכלכלה, שמדוררתו העברית ראתה אור בסמוך לפרסום הספרים הנסקרים. בעוד יסודות הכלכלה מייצג נאמנה את התפיסה המציבה את מנגנון המחירים בלב התורה, פריקונומיקס ותורת המשחקים מציבים את התמריצים במרכז האונטולוגיה החדשה. כפי שמחברי פריקונומיקס טוענים בלהט וכפי שמראות הדוגמאות הרבות מספור המופיעות בתורת המשחקים, מדע הכלכלה זנח זה מכבר את העיסוק ב"כלכלה" והחל לנתח ולעצב את מכלול הפעילות האנושית. בשעה שאת התמריצים ניתן לאתר בכל מרחבי החיים,

– אינו מתאים עוד בעולם השטוח, מאחר שטמונה בו ההנחה כי האמנה החברתית הישנה ממשיכה להתקיים. עצם קיומו של המרחב, הכפוף באופן בלעדי להגיון הפעולה של השוק, מותנה בכך שהמונופול על השימוש באלומות נמסר לידי המדינה ומצב הטבע אינו יכול להתרחש. בשונה מן הליברליזם הקלאסי,

תורת המשחקים נותנת לנו דרך טבעית לחשוב על אינטראקציות חברתיות בין פרטים. לכל אדם יש מטרות ואסטרטגיות משלו, ואנו מצרפים אותן יחד ובוחנים את שיווי המשקל של המשחק שנוצר... עלינו לגלות ככל מצב האם התוצאה היא הטוב בכל העולמות האפשריים, מלחמה של הכול בכול, או משהו באמצע (שם, 278, ההדגשה שלי).

האונטולוגיה החדשה אינה תלויה בהפרדה ברורה בין מצב הטבע למצב המדיני. הליברליזם הקלאסי מכיר בקיומם של מרחבים נוספים לצד השוק המנוהל בידי היד הנעלמה, כגון המרחב הפוליטי והמרחב האינטימי, המתנהלים בכפוף להגיונות פעולה אחרים.⁸ בשונה ממנו, תורת המשחקים אינה מכירה בקיומם של מרחבים הכפופים להגיונות פעולה אחרים. התורה מניחה כי בני האדם פועלים

⁸ הציטוט הבא נראה מייצג: "[תורת הכלכלה הפוליטית] אינה עוסקת בכל טבעו של האדם כפי שהוא מעוצב על מצבו החברתי, גם לא בכל התנהגותו של האדם בחברה. היא עוסקת בו אך ורק כישות החושקת להיות בעליו של עושר... היא חוזה רק זאת בתופעה החברתית המתרחשת בעקבות המרדף אחר העושר" (Mill [1844] 2000, 137).

⁹ כפי שמנסחים זאת המחברים: "[החיים] הם זרם בלתי פוסק של החלטות. באיזו קריירה לבחור, איך לנהל עסק, עם מי להתחתן, כיצד לגדל ילדים, האם לרוץ לנשיאות – כל אלה הן דוגמאות של בחירות חשובות כאלה" (דיקסיט וניילבאף 2006, 19).

כגורם שיש להביאו בחשבון. ההנחה של הליברליזם הקלאסי כי במרחב הכפוף להגיון הפעולה של השוק הפרט פועל בלי להביא בחשבון את האחר, מאחר שהיד הנעלמה דאגה לחשב בעבורו מראש את ההשפעות ההדדיות באמצעות מנגנון המחירים, אינה תקפה עוד. במקום זאת, על הפרט להביא בחשבון את נקודת המבט של האחר. כפי שמנסחים זאת מחברי תורת המשחקים,¹¹

[במשחקים סימולטניים] עובדת החשיבה האסטרטגית לא דרך צפייה מראש של אסטרטגיית היריב אלא דרך הבנתה. כדי לעשות זאת אין זה מספיק להיכנס לנעליים של היריב. מה תגלו אם תעשו זאת? רק שיריבכם עושה דבר דומה, כלומר, מנסה להיכנס לנעליים שלכם. על כל צד להיכנס בו זמנית הן לנעליו שלו והן לנעלי היריב, ואז למצוא את המהלך הטוב ביותר עבור כל צד (דיקסיט וניילבאף 2006, 84).

דמותו של האחר ממלאת מקום מרכזי באונטולוגיה החדשה. האחר הוא יריב שעליי להביאו בחשבון:

כמו הגנול עליכם להכיר כי יריבכם העסקיים, בני הזוג שלכם ואפילו ילדיכם הם אנשים אינטליגנטיים ותכליתיים. לעתים קרובות מתנגשות מטרותיהם עם אלו שלכם, אך יש ביניהם בני ברית

היד הנעלמה רלוונטית, במקרה הטוב ביותר, רק למצבים שבהם לכל דבר יש מחיר... היות שיש פעולות חשובות רבות שאינן מתומחרות ואינן סחירות, אין פלא שבדרך כלל פרטים שפועלים באנוכיות גורמים נזק רב מדי לאחרים, או אינם מטיבים עמם מספיק (דיקסיט וניילבאף 2006, 278–279).

האונטולוגיה החדשה, אם ברצונה להסביר את פעולתו של הפרט ולעצבה גם במרחבים שאינם מנוהלים בידי מנגנון המחירים,¹⁰ עליה להציע תורת פעולה שאינה תלויה בתפקודו של מנגנון זה. משנות השישים של המאה ה-20 ואילך התפשט מדע הכלכלה למגוון תחומי ידע העוסקים במרחבי חיים שאינם מנוהלים בידי מנגנון המחירים, כגון משפט, היסטוריה, סוציולוגיה ומדע המדינה. התפשטות זו, שזכתה לכינוי "אימפריאליזם כלכלני", התאפשרה מרגע ש"הגישה הכלכלנית סיפקה מסגרת אחדותית להבנה של מכלול ההתנהגות האנושית", כטענתו הידועה של גרי בקר (Becker 1976).

לאונטולוגיה הכלכלנית החדשה כמה מאפיינים המבדילים אותה מן האונטולוגיה הישנה. לצד הטענות שהצגתי זה עתה על כך שחיי הפרט אינם מתנהלים עוד במרחבים נפרדים אלא במרחב הטרונגי, ושהפרט פועל באופן מחושב בכל המרחב החדש בכפוף לאותו הגיון פעולה, אנו עדים להופעתו של האחר

¹⁰ זאת לצד הניסיון להעביר מרחבי חיים רבים ככל האפשר לניהולו של מנגנון המחירים, שהוא "הטוב בכל העולמות".

¹¹ תיאור זה חושף מאפיין נוסף של "הטוב בכל העולמות": זהו עולם שבו אינני צריך להתחשב באחר. השפעת פעולתי עליו והשפעת פעולתו עליי אינן חלק מעולמי.

באמצעות הטכנולוגיה הסטטיסטית שפיתחו הכלכלנים. טענתם של מחברי פריקונומיקס על יכולתם לחשב ולחזות את פעולותיהם של פרטים אינה מגבילה את עצמה לכלכלה, אלא מתיימרת להיות ניתנת ליישום בכל תחומי החיים, למשל תוצאותיו של האישור לבצע הפלות בשנות השבעים של המאה ה-20, השמות שיהיו נפוצים בקרב לבני עור בקליפורניה בשנת 2015, והשאלה אילו מורים מסייעים לתלמידיהם לרמות בבחינות ומדוע הם עושים זאת (כל אלה הן דוגמאות הלקוחות מן הספר). בעולם השטוח טענותיהם נשמעות סבירות, שכן ככל שהפרטים מתנהגים באופן מחושב יותר במרחבים נוספים בחייהם, כך עולה הסבירות שבאמצעות הטכנולוגיה המתאימה אפשר יהיה לחשב בדיוק הולך וגובר כיצד הם עתידים להתנהג. הטענה כי בעולם השטוח הליברליזם הקלאסי הוחלף בליברליזם של בחירה רציונלית מודגמת על ידי טענה נוספת שמעלים מחברי פריקונומיקס, הגורסים כי הם, היודעים להשתמש בטכנולוגיה הכלכלנית באופן מחושב, יכולים למלא את המקום הריק בעיקרון שממלא מבטו של הצופה חסר הפניות בתיאוריה של אדם סמית (לוויט ורבנר 2006, 27).

יכולתם של מחברי פריקונומיקס למלא את מקומו של הצופה חסר הפניות ולחשב תופעות חברתיות היא פועל יוצא של אונטולוגיה שבה "תמריצים הם אבן היסוד של החיים המודרניים, והבנתם, או במקרים רבים חשיפתם, היא המפתח לפתרונה של כל תעלומה כמעט" (שם, 25). הטכנולוגיה שהם נעזרים בה יכולה לשמש להנדסה חברתית שמטרתה להביא להתנהגות חברתית כזו או אחרת. אם אכן אפשר לחשב את השפעתם של תמריצים על פעולות הפרטים,

פוטנציאלים. בבחירתכם עליכם להתחשב בניגוד האינטרסים, ולנצל את שיתוף הפעולה (שם, 20, ההדגשה שלי).

המעבר מן הליברליזם הקלאסי לליברליזם של בחירה רציונלית כולל הפרטה בעלת שני פנים. הפן הראשון, שהצגתי זה עתה, הוא הפרטת מושא הדיון: מדיון במוסד החברתי של השוק, שבו פועלים תאגידיים ומשקי בית, עוברים לעיסוק בפעולתו של הפרט בכל מסגרת מוסדית — יהיה זה השוק, המערכת הפוליטית, התאגיד או המשפחה. הפן השני הוא הפרטת הטכנולוגיה החישובית: הוצאתה מידי המדינה והתאגידיים והעברתה לידי הפרטים. תורת המשחקים הפכה מתורה המיועדת לגנרלים, כאמצעי לתכנון מלחמות (Mirowski 2002), לספר "עזרה עצמית" (self help) שנועד לעזור לפרטים לפעול "כמו הגנרל". בהתאם לכך, הספר תורת המשחקים נפתח בהצהרה הבאה:

מטרתו של ספר זה היא לשפר את כישוריכם בזיהוי אסטרטגיות אפקטיביות ובשימוש בהן. בספר זה ננסה לעזור לכם לחשוב בצורה אסטרטגית, ולאחר מכן לתרגם מחשבות אלה לשפת המעשה... לאחר קריאת הספר, אנו מקווים שתהיו מנהלים, ספורטאים ופוליטיקאים או הורים אפקטיביים יותר (דיקסיט וניילבאך 2006, 19–22).

העולם ניתן לחישוב

תוצאה נוספת של הפיכת החיים למחושבים ניכרת בטענתם של מחברי פריקונומיקס שתופעות חברתיות ניתנות לחישוב ואף לחיזוי

התפקיד הפרפורמטיבי הברור של הספרים הנסקרים בהפיכת החיים למחושבים יותר, יש לקרוא אותם קריאה כפולה. הם ממלאים גם תפקיד אתי שאין לזלזל בו או לבטלו. בעולם שבו החיים הופכים למחושבים יותר ויותר, דמוקרטיזציה של הגיון הפעולה המחושב ושל הטכנולוגיה החישובית הנלווית יסייעו לקרוא לתפקד. זהו פרדוקס השוכן בלב הניסיון להתייחס לספרים אלה ולתופעה שהם מייצגים. לפרדוקס זה חשיבות רבה שכן התמקדות בצדה האחד של התופעה – הצד המוסרי או הצד הפרפורמטיבי – מבדילה בין נקודת המבט הכלכלנית לזו הביקורתית.¹⁴ התמקדות בפן אחד בלבד של הפרדוקס תביא להחמצת מורכבותה של התופעה ולהחמצת הקסם הרב הטמון בגישה הכלכלנית להתנהגות האנושית. מרגע שקיבלת על עצמך גישה זו, התנהגות לפי הגיון הפעולה והכללים הנגזרים ממנו (ובהשאלה, אלה המוצעים בספרים הנסקרים) נראית הדבר הסביר לעשות. יתרה מזו, גם אם אתה מניח שהאחרים קיבלו את תפיסת העולם הזו וכי הם פועלים על פיה, פעולה לפי הכללים המוצעים נראית סבירה ביותר. במילים אחרות, אם מקבלים את טענתם של מחברי

כל שעל המתכנן המרכזי לעשות הוא להיוועץ בטכנולוג כלכלני בשאלה כיצד להביא לתוצאה הרצויה, קרי אילו תמריצים עליו להציע ובאיזו עוצמה. זוהי נבואה הנוטה להגשים את עצמה, שכן אם נצייד את הפרט המחושב בהגיון הפעולה שבבסיס מדיניות התמרון ובטכנולוגיה המתאימה לזיהוי התמריצים ולחישוב התמורות – הן החיוביות והן השליליות – סביר להניח שהוא יפעל על פיהם. תוצר לוואי של פעולה זו הוא שהפרט יהיה מחושב יותר בעתיד בעקבות האירוע.¹²

הממד המוסרי

מחברי תורת המשחקים ופריקונומיקס דואגים להדגיש בפני הקוראים כי לספריהם, ולמדע הכלכלה בכלל, אין נגיעה לשאלות של מוסר.¹³ בכך הם מתעלמים מן העובדה שספריהם אינם רק מתארים את העולם אלא גם משתתפים בעיצובו ומשמשים סוכניה של האונטולוגיה הכלכלנית החדשה. מובן מאליו שככל שרבים יותר יקראו ויטמיעו את האונטולוגיה הכלכלנית החדשה כך יהפוך העולם למחושב יותר. אולם פעולתם אינה מצטמצמת לתפקיד זה. על אף

¹² כמו כדי להוכיח טענה זו, עמודים 369–397 בספר תורת המשחקים מוקדשים ללימוד הגיון הפעולה שביסוד מדיניות התמריצים. הם מציידים את הקורא בטכנולוגיות בסיסיות לזיהוי הפעולה המחושבת שעליו לנקוט.

¹³ "האמת היא כי לסוג חשיבה העומד בבסיסו של הספר הזה [פריקונומיקס] אין כל נגיעה למוסריות... אם המוסריות מייצגת עולם אידיאלי, הכלכלה מייצגת את עולם המציאות (לוויט ודבנר 2006, 216); "כיצד צריכים אנשים לנהוג בחברה? תשובתנו לא תעסוק במוסר או באתיקה... הנושא שנעסוק בו משפיע על חיינו באותה מידה שמשפיעים עליהם מוסר ונימוסים, אף על פי שהוא פחות נשגב" (דיקסיט וניילבאף 2006, 15).

¹⁴ נדמה לי שאמרת השפר של גיימס דוסנברי, "Economics is all about how people make choices. Sociology is all about how they don't have any choices to make" מסכמת בקליפת אגוז את הפער בין הגישות. ראו Duesenberry 1960.

Arendt, Hannah, 2005. *The Promise of Politics*. New York: Schocken Books.

Becker, Gary Stanley, 1976. *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago: Chicago University Press.

Callon, Michel, 1998. "Introduction: The Embeddedness of Economic Markets in Economics," in his *The Laws of the Market*. Oxford: Blackwell Publishers, pp. 1–57.

Duesenberry, James, 1960. "Comment on An Economic Analysis of Fertility," in *Demographic and Economic Change in Developed Countries*. Universities National Bureau Committee for Economic Research. Princeton: Princeton University Press, pp. 231–240.

Mill, John Stuart, [1844] 2000. "On the Definition of Political Economy; and on the Method of Investigating Proper to it," in his *Essays on Some Unsettled Question of Political Economy*. Kitchener: Batoche Book.

Mirowski, Philip, 2002. *Machine Dreams: Economics Becomes a Cyborg Science*. Cambridge: Cambridge University Press.

תורת המשחקים כי "כולנו אסטרטגים, בין אם נרצה בכך או לא", מובן מאליו ש"עדיף להיות אסטרטג טוב מאסטרטג רע". מכאן גם שמטרתו המוצהרת של הספר — "לשפר את כישוריכם בזיהוי אסטרטגיות אפקטיביות ובשימוש בהן" (דיקסיט וניילבאף 2006, 19) — היא למעשה מטרה מוסרית. באופן דומה, אם אתה מקבל את טענתו של פרידמן כי העולם נעשה שטוח, יהיה זה סביר לפעול לפי המרשמים שהוא מציע. כך גם במקרה של פריקונומיקס: אם אתה מאמין לטענת המכברים שהתמריצים הם אבן היסוד של החיים המודרניים, יהיה זה בלתי סביר להתעלם מנוכחותם. יתרה מזו, מרגע שקיבלת את ההנחה שאפשר לחשב את האופן שבו אנשים מגיבים לתמריצים, יהיה זה מוזר להתנגד לכינונה של מערכת שתייצר תמריצים לעידוד ההתנהגות החברתית הרצויה בעיניך ולמניעת ההתנהגות שאתה רואה כמסוכנת. אף על פי שספרים אלה לוקים לעתים בפשטנות, יש להודות שכל כללי הפעולה שהם מציעים, בין במפורש ובין במשתמע, רחוקים מלעורר גיחוך. ההפך הוא הנכון. כולם הגיוניים להחריד.

ביבליוגרפיה

הרפורד, טים, 2007. הכלכלן הסמוי, תרגמה דפנה מאור, כנרת זמורה-ביתן, תל-אביב.

וילן, צ'ארלס, 2006. כלכלה עירומה: מפשיטים את מדע הכלכלה, תרגמה מיכל אילן, ידיעות אחרונות, תל-אביב.

סואל, תומס, 2006. יסודות הכלכלה: מדריך לאזרח, תרגם יצחק טישלר, הוצאת שלם, ירושלים.

Amadae, Sonja Michelle, 2003. *Rationalizing Capitalist Democracy: The Cold War Origins of Rational Choice Liberalism*. Chicago: Chicago University Press.